

Keith Lowe

PRIZONIERII ISTORIEI

Ce ne spun monumentele
celui de-al Doilea Război Mondial
despre istoria noastră și despre noi înșine

Traducere de
Cristina Michaela Tache și Gabriel Drăghici

POLIROM
2021

Colecția *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

Keith Lowe, *Prisoners of History: What Monuments to the Second World War tell us about our History and Ourselves*

Copyright © Keith Lowe 2020
All rights reserved

© 2021 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: Joe Rosenthal (1911-2006), *Înălțarea drapelului pe Iwo Jima* (23 februarie 1945)

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

LOWE, KEITH

Prizonierii istoriei: ce ne spun monumentele celui de-al Doilea Război Mondial despre istoria noastră și despre noi înșine / Keith Lowe; trad. de Cristina Michaela Tache și Gabriel Drăghici. –
Iași: Polirom, 2021

Conține bibliografie

ISBN 978-973-46-8359-8

- I. Tache, Cristina Michaela (trad.)
- II. Drăghici, Gabriel (trad.)

94

Printed in ROMANIA

Cuprins

<i>Hărți</i>	10
<i>Introducere</i>	15

Partea I

EROII

1. Rusia : „Patria-mamă te cheamă”, Volgograd	25
2. Rusia și Polonia : Monumentul „celor patru adormiți”, Varșovia	33
3. SUA : Memorialul pușcașilor marini, Arlington, Virginia	41
4. SUA și Filipine : Memorialul debarcării lui Douglas MacArthur, Leyte	49
5. Marea Britanie : Memorialul Comandamentului de Bombardiere, Londra	59
6. Italia : Memorialul partizanilor căzuți, Bologna	67
Coda : sfârșitul eroismului	75

Partea a II-a

MARTIRII

7. Olanda : Monumentul Național, Amsterdam	81
8. China : Complexul memorial dedicat victimelor masacrului de la Nanjing	89
9. Coreea de Sud : Statuia Păcii, Seul	99
10. SUA și Polonia : Memorialul Katîn, Jersey City	107

11. Ungaria : Memorialul victimelor ocupației germane, Budapesta	115
12. Polonia : Auschwitz	123

Partea a III-a

MONȘTRII

13. Slovenia : Monumentul victimelor tuturor războaielor, Ljubljana.	139
14. Japonia : Sanctuarul Yasukuni, Tokyo	149
15. Italia : mormântul lui Mussolini, Predappio	157
16. Germania : buncărul lui Hitler și Topografia Terorii, Berlin.	165
17. Lituania : statuia lui Stalin, Parcul Grūtas	173
Coda : importanța monștrilor	181

Partea a IV-a

APOCALIPSA

18. Franța : Oradour-sur-Glane.	187
19. Germania : Memorialul dedicat evreilor europeni uciși, Berlin	195
20. Germania : Monumentul dedicat victimelor furtunii de foc, Hamburg.	205
21. Japonia : Domul bombei atomice, Hiroshima, și Statuia Păcii, Nagasaki. . . .	213

Partea a V-a

RENAȘTEREA

22. Națiunile Unite : pictura murală din sala de ședințe a Consiliului de Securitate al ONU, New York	229
23. Israel : balconul de la Yad Vashem, Ierusalim	237
24. Marea Britanie : catedrala din Coventry și Crucea din Cuie	245
25. Uniunea Europeană : Ruta europeană a eliberării.	255

<i>Concluzie</i>	261
<i>Bibliografie</i>	266
<i>Mulțumiri</i>	270
<i>Credite foto</i>	271

Compoziția constă în două figuri principale amplasate în fața unei colonade clasice. În prim-plan se află arhanghelul Gabriel, un simbol al Ungariei, care stă în picioare cu brațele desfăcute. Una dintre aripi lipsește, fiind sugerată de un capăt al pânzei de pe trupul arhanghelului ce flutură în locul ei. Fața exprimă o suferință senină, iar ochii sunt închiși. Într-o mână are un glob cu o cruce dublă – un alt simbol al Ungariei –, pe care îl ține destul de neglijent, aparent fără să-și dea seama că e pe cale să-i fie smuls din mână.

Deasupra lui, năpustindu-se în jos de pe colonadă se află a doua figură a alegoriei: un vultur simbolizând Germania. Spre deosebire de îngerul senin și nevinovat de dedesubt, totul la acest vultur este agresiv. Ghearele rășchirate sunt ascuțite, iar penele lui nu seamănă deloc cu penele mătăsoase ale aripilor lui Gabriel – seamănă mai mult cu niște lame. În jurul gleznei are un inel de metal pe care este înscrisă data: 1944.

Mesajul sculpturii nu este greu de descifrat. Ungaria pașnică, senină este atacată de o Germanie nemiloasă și agresivă. Ungaria este portretizată ca o victimă inocentă – un înger rănit. Numai Germania se face vinovată de violență.

Monumentul a stârnit atâtea obiecții, din partea unor oameni atât de diferiți, încât e dificil – din nou – să stabilim de unde să începem. Amplasamentul a fost criticat de arhitecți, urbanisti și specialiști în geografie politică, aceștia considerându-l nepotrivit pentru un monument național. Se înalță pe o limbă de pământ la capătul de sud al Szabadság Tér (Piața Libertății) din Budapesta și direct prin fața lui trece un drum îngust, făcându-l greu de văzut și imposibil de atins. Unii artiști l-au criticat din punct de vedere estetic, spunând că stilul este un amestec nepotrivit de baroc vienez și kitsch social-realist. Sculptorul György Jovánovics, câștigător al mai multor premii, l-a numit „un coșmar haotic”.

Dar principalele obiecții s-au referit la simbolismul lui viciat. Nimeni nu a negat că martie 1944 a fost într-adevăr un moment tragic pentru Ungaria, dar a fost pus sub semnul întrebării modul în care monumentul îl ilustrează. Era Ungaria pe atunci un asemenea înger nevinovat? A fost Germania singurul agresor? Oare alte evenimente petrecute cam în aceeași perioadă nu susțin o altă versiune, foarte diferită și mult mai incomodă?

Chiar și înainte ca monumentul să fie construit, un grup de istorici maghiari importanți au adresat o scrisoare deschisă guvernului lor în care se plâneau că simbolismul monumentului se „baza pe o falsificare a istoriei”. Li s-au alăturat diverși politicieni, organizații internaționale și grupuri locale de evrei care au publicat în presă scrisori deschise cu un conținut asemănător. Au existat proteste și pe scena internațională. Diplomați din SUA și din Israel și-au exprimat indignarea față de monumentul propus, iar un grup de senatori americani au

trimis o scrisoare comună guvernului Ungariei în care insistau ca acesta să se consulte cu reprezentanți ai comunității evreiești înainte de a-și pune în practică planurile. În scurt timp, monumentul a devenit subiectul unor dezbateri înverșunate în Parlamentul European.

După cum arătau toate aceste grupuri, istoria ocupației era mult mai controversată decât sugera monumentul. Ele voiau să-i reamintească guvernului ungar că, departe de a fi o victimă a Germaniei, Ungaria îi fusese aliată în cea mai mare parte a războiului. Germania ocupase Ungaria abia în 1944 pentru că Hitler voise să evite posibilitatea ca ungurii să încheie o pace separată cu Aliații și, până la urmă, acest act nici nu a fost extrem de violent. De fapt, germanii nu au întâmpinat nicio opoziție și au preluat puterea fără vărsare de sânge. Rezistența față de dominația germană a fost practic inexistentă.

Adevăratele victime ale ocupației germane nu s-au văzut decât mai târziu. Contrar impresiei create de acest memorial, majoritatea victimelor nu au fost ungurii în general, ci mai ales evreii unguri. Unul dintre primii oficiali germani sosiți la Budapesta pe 19 martie, în ziua ocupației, a fost Adolf Eichmann, principalul arhitect al Holocaustului. În decurs de patru luni, el și echipa lui au organizat deportarea a 438.000 de evrei la Auschwitz. Conform lui Saul Friedländer, istoric specializat în Holocaust, 90% dintre acești evrei – cam 394.000 de persoane în total – au fost exterminați de cum au ajuns. Mai târziu, circa 20.000 de romi au fost de asemenea ridicați pentru a fi uciși, împreună cu un mic număr de „degenerați” și prizonieri politici.

Contrar impresiei create de monument, germanii nu au fost singurii autori ai acestor crime. E adevărat că Holocaustul nu a început în Ungaria decât după ocupația germană, dar nu s-ar fi desfășurat atât de rapid dacă ungurii nu ar fi colaborat de bunăvoie. De fapt, bazele Holocaustului fuseseră puse deja cu ani înainte. Primele legi antisemite au fost introduse în Ungaria încă din 1920, când guvernul lui Miklós Horthy a impus limite juridice stricte privind numărul de studenți evrei admiși în universități. Începând din 1938 a urmat o serie de alte legi antisemite. S-au făcut definiția, clasificarea și înregistrarea evreilor ungari. Li s-a interzis oficial să dețină slujbe în administrație și li s-au restrâns drastic posibilitățile de a lucra în presă, în justiție ori ca medici. Li s-a refuzat dreptul de vot. Din 1941 li s-a interzis să se căsătorească sau să aibă relații sexuale cu non-evrei. Chiar și după ocupație, nu germanii i-au adunat, i-au bătut, i-au urcat în trenuri și le-au luat apoi proprietățile, ci polițiști și oficiali maghiari din administrația locală.

În scurt timp, fasciștii maghiari s-au implicat și ei mai direct în omoruri. În octombrie 1944, după ce Horthy a fost înlăturat în cele din urmă din funcție,

germanii au instalat un fascist maghiar ca prim-ministru. Ferenc Szálasi era liderul Partidului Crucea cu Săgeți, un grup popular de extremă dreaptă care susținea o formă și mai violentă de antisemitism. În mai puțin de o lună de la preluarea puterii, susținătorii lui Szálasi adunau evrei cu forța și îi împușcau pe malurile Dunării. Cele mai cumplite atrocități au fost comise la doar câteva sute de metri de locul în care se află astăzi Memorialul victimelor ocupației germane, unde au fost ucise și aruncate în fluviu 10.000-15.000 de persoane. (Aici se întâmplă să fie și un alt memorial, „Pantofi pe malul Dunării” – 60 de perechi de încălțări aliniate pe malul apei, reprezentând unele dintre victime.)

În lumina tuturor acestor lucruri, ce justificare puteau să găsească creatorii monumentului pentru portretizarea Ungariei drept victimă inocentă – un înger rănit, al cărui singur păcat era că nu văzuse ocupația apropiindu-se? Cum puteau să justifice includerea victimelor Holocaustului în aceeași categorie cu alte așa-numite victime ale ocupației germane, inclusiv politicieni care până în 1944 colaboraseră de bunăvoie cu naziștii?

Alte obiecții împotriva monumentului aveau legătură nu atât cu istoria, cât cu politica contemporană. Imediat ce s-a anunțat construirea lui, lumea a început să se întrebe în primul rând de ce ar fi fost necesar. Nu existase nicio campanie populară amplă pentru ridicarea unui monument dedicat victimelor ocupației. De ce era guvernul atât de dornic să construiască unul acum? Și de ce atâta grabă?

Monumentul a fost aprobat mai întâi printr-un decret pe 31 decembrie 2013, dar oficialii voiau să fie comandat, construit și inaugurat la timp pentru comemorarea a 70 de ani de la ocupație, pe 19 martie – peste doar 11 săptămâni. Criticii afirmau că adevăratul motiv al acestui termen imposibil nu era nicidecum comemorarea, ci alegerile generale de la începutul lunii aprilie. Partidul aflat atunci la guvernare – Fidesz-ul lui Viktor Orbán – avea deja o majoritate incontestabilă în parlament și toată lumea se aștepta ca situația să nu se schimbe după alegeri. Cu toate acestea, Fidesz se afla de mult sub presiune din cauza partidului radical de extremă dreaptă Jobbik, care beneficia deja de aproape 17% din votul popular. Construirea unui monument dedicat martiriului ungarilor era exact tipul de gest populist care îi putea atrage pe unii dintre acești votanți spre Fidesz.

Totodată au existat serioase semne de întrebare cu privire la modul în care a fost comandat monumentul. În ultimii câțiva ani, guvernul Orbán fusese acuzat în mod repetat de autoritarism de către alți politicieni și activiști, iar monumentul părea să fie un exemplu perfect în acest sens. Construirea lui nu fusese discutată sau dezbătută în parlament. Proiectul nu le fusese prezentat

unor experți unguri și cu siguranță că nici opinia publică nu fusese consultată. Nici contractul de realizare a lucrărilor de construcție a monumentului nu fusese scos la licitație : fusese desemnată pur și simplu o companie de construcții. Și nici nu s-a ținut vreun concurs pentru găsirea artistului potrivit : ministrul responsabil îi încredințase pur și simplu proiectul lui Péter Párkányi Raab, un sculptor aflat de mult în grațiile Fidesz. Párkányi Raab a elaborat un proiect în câteva zile, care a fost aprobat rapid de un comitet format din doar cinci persoane. Cu alte cuvinte, întregul proiect a fost rezultatul unei decizii de sus în jos, trecut rapid prin decret și impus în peisajul Budapestei fără nicio dezbatere publică.

Într-un asemenea context, nu e deloc surprinzător că lumea a început să protesteze. La început, obiecțiile s-au exprimat sub forma unor scrisori personale trimise guvernului și a unor scrisori deschise publicate în presă. Se pare că forța sentimentelor publice în această problemă a luat cu totul prin surprindere guvernul Fidesz, care în martie 2014 a oprit temporar lucrările la monument. Dar nu a trecut mult timp și s-a răzgândit. La două zile după victoria în alegerile din aprilie, guvernul a hotărât nepăsător continuarea proiectului.

Frustrați de refuzul guvernului de a ține seama de părerile oricui altcuiva, un grup de artiști și activiști civici au hotărât să facă singuri dreptate. Întrucât se părea că nu pot influența în vreun fel designul monumentului oficial, au ales cea mai bună alternativă – să construiască și ei un monument. Spre deosebire de memorialul oficial, al lor nu urma să fie făcut din piatră și metal, ci să conștina din fotografii, relatări scrise de mână și obiecte personale datând din 1944, toate donate de cetățeni obișnuiți. Au creat un grup pe Facebook și i-au invitat pe cetățeni să aducă „simboluri ale sufletului lor”. Le-au cerut în mod specific să aducă nu numai obiecte emblematică pentru condiția lor de victime, ci și simboluri ale căinței și scuzelor pentru trecut.

În scurt timp, grupul a adunat sute de asemenea obiecte, pe care le-a aranjat în fața șantierului monumentului. Printre acestea erau cărți de rugăciuni, încălțăminte, ochelari și valize vechi și uzate, precum și stele galbene făcute din cârpă, de tipul celor pe care evreii erau obligați să le poarte în timpul războiului. Sute de oameni au adus pietre mici, cum se aduc la mormintele evreiești, pe unele dintre ele fiind înscrise nume și detalii despre persoane deportate la Auschwitz. Alții au adus flori, plante și lumânări.

Organizatorii și-au numit contramonumentul un „Memorial viu”, datorită modului în care se schimba și evolua de la o zi la alta. În centrul aranjamentului se aflau două scaune albe, față în față. Acestea trebuiau să simbolizeze invitația de a te așeza și a discuta despre trecut și despre modul în care era reprezentat în prezent – tocmai tipul de discuții ce lipsise în perioada în care fusese comandat

monumentul oficial. Ca să nu trădeze acest symbolism, grupul a început să organizeze discuții publice formale la fața locului. Diverși artiști și critici au ținut prelegeri despre diferite monumente din întreaga lume, comparându-le cu monumentul care se construia la Budapesta. Lângă memorial, în aer liber, au avut loc concursuri de poezie. Au fost invitați supraviețuitori ai Holocaustului și rudele lor pentru a-și povesti amintirile și au avut loc comemorări pentru victimele genocidului romilor.

20 iulie 2014 : ziua instalării monumentului. „Contramonumentul” se află în față, pe jos și atârnat de gardurile de protecție, împreună cu un banner pe care scrie „Falsificarea istoriei este echivalentul moral al otrăvirii fântânilor”

Până la încheierea lucrărilor la monumentul oficial, contramonumentul neoficial se încetățenise deja. Era alcătuit din sute de obiecte, răspândite pe mai mult de 30 de metri pe marginea străzii. Sute, poate chiar mii de localnici îl vizitaseră deja.

Elementele finale ale sculpturii grandioase comandate de Fidesz au fost puse la locul lor cu ajutorul unei macarale în noaptea de 20 iulie 2014, dar deja părea că guvernul își pierduse interesul pentru proiect. Monumentul nu a fost inaugurat formal, iar la fața locului nu a avut loc niciodată vreun eveniment guvernamental oficial. Fusesse ținta atâtor critici, nu numai în Ungaria, ci și în întreaga lume, încât era dificil să continui să-l susții. Și astăzi se fac apeluri

pentru a fi demolat. În 2018, liderul Partidului Socialist s-a angajat să dărâme monumentul dacă avea să fie ales, iar vreo doi candidați din alte partide i-au urmat exemplul.

În schimb, „Memorialul viu” pare să aibă tot mai mult succes. Continuă să se mărească și să se transforme și astăzi, fiind în continuare unul dintre locurile în care diferite grupuri și activiști desfășoară evenimente cu regularitate. Temele dezbătute pe scaunele de lângă memorial sunt tot mai diverse : acesta este acum un forum unde nu numai că se dezbate istoria Ungariei, ci se analizează și diferite chestiuni sociale, politice și artistice contemporane. Inima acestui memorial rămâne însă colecția ușor haotică de obiecte și fotografii personale care se înșiră pe trotuar în fața arhanghelului Gabriel și care a devenit un fel de atracție turistică locală.

În Ungaria, istoria celui de-al Doilea Război Mondial este încă un subiect profund dureros și controversat. Perioada ocupației germane din 1944-1945 a fost un episod deosebit de întunecat, când un guvern profund viciat a fost obligat să facă o serie de alegeri politice și morale imposibile, în timp ce devenea tot mai neputincios. Ungurii nu prea au de ce să se mândrească cu acest lucru.

După cum mi-a atras atenția cândva prietenul meu Áron Máthé din Comitetul pentru Memoria Națională din Ungaria, „nu poți să construiești o națiune pe un sentiment de vinovăție”. Când guvernul Fidesz a comandat construirea Memorialului victimelor ocupației germane, a încercat să mușamalizeze complicațiile istoriei tulburi a Ungariei și să găsească un numitor comun. E posibil ca în toate acestea să fi existat o intenție cinică, dar sunt convins că la baza demersului au stat și multe intenții bune.

Totuși, dacă o națiune nu se poate construi pe un sentiment de vinovăție, nu se poate construi nici pe falsificarea propriei istorii. Nu e suficient doar să te proclami martir : trebuie să arate și faptele acest lucru. Și nu e suficient nici să-ți însușești condiția de victimă a altora și să pretinzi că e a ta : victimele reale nu vor fi dispuse niciodată să accepte acest lucru. Memorialul victimelor ocupației germane a fost conceput inițial ca un simbol al martiriului național – dar astăzi, parțial și din cauză că „Memorialul viu” se află în fața lui, nu e nimic mai mult decât un simbol al ipocriziei naționale.

Evenimentele din 2014 de la Budapesta demonstrează două adevăruri fundamentale despre monumente. Primul este că nu contează dacă construiești un monument având în minte un anumit mesaj : e imposibil să anticipezi cum va fi folosit și interpretat de public după ce a fost ridicat.

Al doilea este că dacă construiești un monument încercând să rescrii istoria nu va funcționa. Într-un fel sau altul, istoria te ajunge întotdeauna din urmă.